

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 159.9: 343.226:364.62:343.541-058.6:342.78:355.012

DOI <https://doi.org/10.32782/39221500>

Базалук Е. О.,

аспірантка

Науково-дослідного інституту публічного права

<https://orcid.org/0009-0002-7112-8848>

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАДАННЯ ДОПОМОГИ ТА ЗАХИСТУ ЖІНКАМ І ДІВЧАТАМ, ЩО ПОСТРАЖДАЛИ ВІД НАСИЛЬСТВА ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

REGULATORY BASIS FOR ENSURING PROVISION OF ASSISTANCE AND PROTECTION WOMEN AND GIRLS WHO HAVE SUFFERED FROM VIOLENCE DURING ARMED CONFLICTS

У статті досліджується ряд міжнародних та національних нормативно-правових актів у сфері протидії гендерно-зумовленому насильству під час збройного конфлікту. Констатовано, що протягом останнього десятиліття зростає міжнародний інтерес до взаємозв'язку між гендерно-зумовленим насильством (зокрема сексуальним) та збройними конфліктами. Досліджено досвід створення органів правосуддя перехідного періоду, а саме «комісій зі встановлення істини та примирення», які працювали в Південній Африці та у Канаді. Визначено п'ять ключових напрямків та ініціатив сучасного стратегічного підходу у формуванні держаної політики України щодо захисту жінок та дівчат, що стали жертвами насильства під час збройного конфлікту. Детально проаналізована Державна стратегія забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року, яка була схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2022 р. № 752-р та Операційний план з її реалізації. З'ясовано, що кібернасильство та заходи щодо його протидії, які визначені в Стратегії та Плані, є новими явищами для українського суспільства, а тим більше в умовах збройного конфлікту. Тому законодавчі норми, які б чітко визначили цей феномен та окреслили форми і методи щодо його протидії – відсутні. Запропоновано для подолання зазначеного негативного явища провести системні та довготривалі дослідження, які вивчатимуть вплив як індивідуальних характеристик, так і групових процесів на кібернасильство, а також те, як вони з часом будуть взаємодіяти між собою. Загалом акцентується на необхідності розробки вітчизняних законодавчих норм, які безальтернативно заборонять будь-які прояви насильства. Уточнюється, що відповідні норми мають чітко диференціювати його види, встановлювати міру відповідальності за його вчинення, наділяти жертв відповідними правами (у тому числі – на компенсації) та передбачати чіткі механізми та процедури їхнього захисту, а особливо – під час збройних конфліктів.

Ключові слова: насильство, гендерно-зумовлене насильство, збройний конфлікт, сексуальне насильство щодо жінок та дівчат, кібернасильство, нормативно-правова основа.

The article examines a number of international and national legal acts in the field of combating gender-based violence during armed conflict. It was noted that during the last decade, international interest in the relationship between gender-based violence, particularly sexual, and armed conflicts has been growing. The experience of creating a transitional justice body, namely the "truth and reconciliation commission", which worked in South Africa and in Canada. Five key directions and initiatives of the modern strategic approach in the formation of the state policy of Ukraine regarding the protection of women and girls who became victims of violence during the armed conflict have been identified. State strategy for ensuring equal rights and opportunities for women and men for the period until 2030, which was approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 12, 2022 №. 752 and the Operational Plan for its implementation has been analyzed in detail. It was found that cyber violence and its countermeasures, which are defined in the Strategy and the Plan, are a completely new phenomenon for Ukrainian society, and even more so in the conditions of an armed conflict. Therefore, there are no legislative norms that would clearly define this phenomenon and outline the forms and methods of countering it. It is proposed to overcome this negative phenomenon to conduct systematic and long-term studies that will study the influence of both individual characteristics and group processes on cyber violence, as well as how they interact with each other over time. In general, it is necessary to develop legislative norms that will,

without alternative, prohibit any manifestations of violence. It is clarified that the relevant norms must clearly differentiate its types, establish a measure of responsibility for its commission, provide victims with appropriate rights (including compensation) and provide clear mechanisms and procedures for their protection, especially during armed conflicts.

Key words: *violence, gender-based violence, armed conflict, sexual violence against women and girls, cyber-violence, legal framework.*

Вступ. Гендерно-зумовлене насильство є серйозною та широко розповсюдженою проблемою в контексті конфліктів, що має значні наслідки для жертв та для суспільства в цілому. Прямітно, що протягом останнього десятиліття зростає міжнародний інтерес до взаємозв'язку між гендерно-зумовленим, зокрема сексуальним, насильством та збройними конфліктами. Вплив і наслідки насильства стосовно жінок породжують широкий спектр ініціатив, спрямованих на вирішення питань відповідальності і забезпечення покарання злочинців. Зокрема, акцент робиться на забезпеченні доступу до правосуддя та підвищенні його ефективності. Але попри намагання, спрямовані на вирішення проблем гендерно-зумовленого насильства в конфліктних і постконфліктних зонах та підвищення свідомості про цю проблему, вона залишається актуальною та серйозною.

Руйнування правопорядку та загальна обстановка насильства сприяють злочинцям у його вчиненні щодо жінок і дівчат у великих масштабах з відносною безкарністю. Насильство також часто використовується як «стратегія» або «тактика» війни, наприклад, щоб залякати цивільне населення або вибити зізнання у затриманих [1]. Тому на ці виклики почали реагувати відомі світові організації. Так, наприклад, ОБСЄ (яка є чи не найбільшою у світі регіональною організацією, що займається питаннями безпеки) підготувала та оприлюднила на своєму офіційному вебсайті інформаційний бюлетень «Сексуальне та гендерне насильство під час збройного конфлікту» [1; 2]. В ньому зазначається, що: «...цивільні особи становлять переважну більшість постраждалих від збройного конфлікту; ... жінки та дівчата особливо часто зазнають сексуального насильства, яке застосовується у тому числі як тактика війни, для приниження, пригнічення, вселення почуття страху, розсіювання та/або примусового переміщення цивільного населення громади чи етнічної групи; сексуальне насильство, яке вчиняється таким чином, може в деяких випадках продовжуватися після припинення бойових дій...» [1].

Цей документ цікавий тим, що насамперед визначає взаємозв'язок між збройним конфліктом та гендерно-зумовленим насильством. Окрім того, в ньому надаються рекомендації для країн щодо забезпечення правосуддя для тих, хто став жертвами такого насильства. Зокрема країнам у постконфліктний період пропонується створити органи правосуддя перехідного періоду. Як приклад наводиться досвід роботи так званих «комісії із встановлення істини та примирення», які працювали в Південній Африці (The South African Truth and Reconciliation Commission, що досліджувала злочини апартеїду) [3] та Канаді (Truth and Reconciliation Commission of Canada, яка займалася примиренням між аборигенами та не аборигенами) [4].

У роботі таких комісій, в першу чергу, робиться акцент на: «... примиренні, як на процесі поліпшення стосунків, який вимагає публічного обміну правдою, вибачення та вшанування пам'яті, визнання та відшкодування завданої шкоди» [5] й окремо на зборі доказів і розкритті інформації – як від жертв, так і від злочинців, – а не на переслідуванні осіб за минулі злочини. Цим такі комісії головним чином відрізнялися від Нюрнберзького та Токійського процесів, які переслідували нацистів після Другої світової війни.

Отже, у сфері допомоги та захисту жінкам і дівчатам, що постраждали від насильства під час збройного конфлікту ще багато невирішених питань як правового характеру, так й інституційного. Тому **метою статті** є здійснення аналізу сучасного стану правового врегулювання надання такої допомоги з подальшим виробленням пропозицій для реформування вітчизняного законодавства у зазначеній сфері.

Виклад основного матеріалу. З початку повномасштабного вторгнення Офісом Генпрокурора України зафіксовано 231 злочин сексуального насильства під час воєнного конфлікту. Окупанти гвалтують усіх: дітей, жінок, чоловіків та літніх людей. Офіційна статистика страша-

на: 149 жінок, 82 чоловіків, з них 13 неповнолітніх, з яких 12 – дівчата та один хлопчик, на очах якого вчиняли насильство над його матір'ю. Найменша дівчинка – 4-х років. Найстарша постраждала – пенсіонерка 82-х років [6].

Враховуючи, що Україна у збройному конфлікті перебуває вже понад дев'ять років, сучасний стратегічний підхід у формуванні державної політики щодо захисту жінок і дівчат, що стали жертвами насильства під час збройного конфлікту, базується на кількох ключових напрямках та ініціативах:

1. Законодавча база: прийнято низку законодавчих актів, спрямованих на захист прав жінок і дівчат в контексті конфлікту. Наприклад, в 2018 році був прийнятий Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», який визначає механізми захисту жінок від насильства в родині та в інших ситуаціях.

2. Впровадження гендерно-чутливого підходу: активно просуваються гендерно-чутливі підходи до захисту жінок та дівчат в збройному конфлікті. Це включає в себе участь жінок в прийнятті рішень та реалізації програм, спрямованих на їх захист. Так, наприклад, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1517 «Питання збору даних для моніторингу гендерної рівності» забезпечується систематичний збір даних для моніторингу гендерної рівності в Україні.

3. Наявність мережі служб і центрів підтримки: розширюється мережа служб і центрів, які надають психологічну, медичну та юридичну підтримку жінкам та дівчатам, що постраждали від насильства. Ці центри працюють в різних регіонах країни і співпрацюють зі структурами держави та громадськими організаціями.

4. Освіта та інформаційні ініціативи: здійснюється підвищення освіченості громадськості щодо проблеми насильства над жінками та дівчатами в контексті конфлікту. Це включає в себе розробку освітніх програм та інформаційних кампаній.

5. Міжнародна співпраця: розвиваються відносини з міжнародними організаціями та партнерами для забезпечення належного захисту прав жінок та дівчат в контексті конфлікту. Ця співпраця включає в себе фінансову підтримку та обмін досвідом. Наприклад,

у 2020–2021 роках Україна отримала офіційний статус учасниці таких міжнародних ініціатив, як «Партнерство Біарріц» і «Коаліція дій для сприяння досягненню гендерної рівності», набула членства у Міжнародній коаліції за рівну оплату праці (ЕРІС), а також приєдналася до Групи друзів жінок, миру й безпеки, чим продемонструвала прихильність до реалізації резолюцій Ради Безпеки ООН 1325 (2000), 1820 (2008), 1888 (2009), 1889 (2009), 1960 (2010), 2106 (2013), 2122 (2013), 2242 (2015), 2467 (2019) та 2493 (2019) [7].

Важливо враховувати, що політика та практика можуть змінюватися з часом, адже Україна зобов'язана (в першу чергу, – перед своїми громадянами) адаптувати свій підхід до захисту жінок та дівчат в збройному конфлікті на основі здобутого досвіду та з урахуванням міжнародних стандартів. Для ефективного захисту жінок і дівчат важливо підтримувати моніторинг та оцінку цих заходів, а також забезпечувати доступ до належних ресурсів та підтримки жертв насильства.

Наразі вітчизняна державна політика спрямовується на забезпечення її єдності у дискурсі досягнення рівних прав та рівних можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільств. Вдосконалення механізмів її реалізації було зумовлено прийняттям «Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року», яка була схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2022 р. № 752-р. [7]. Безпосереднє ж її втілення має прояв виконанням операційного плану, норми якого прагнуть встановити панування вільності жінок і чоловіків від насильства загалом, однак особливо – у період наявності воєнних дій та збройного конфлікту, а також постконфліктного відновлення.

Окремо зазначимо, що аналізовані документи визначили шість проблем, розв'язанню яких необхідно присвятити особливу увагу у досліджуваній сфері. Зокрема досить важливо, що кібернасильство (ще використовують такий термін як «цифрове насильство» [8]) визначено як самостійне проблемне питання, яке хоч і є відносно новим протиправним явищем для українського суспільства, однак потребує якнайшвидшого нормативного забезпечення у протидієвому

контексті. Адже дослідження, що були проведені Всесвітньою організацією з охорони здоров'я [10], демонструють, що кожна третя жінка протягом свого життя стикалася з певною формою насильства і попри відносну новизну означеного феномену, за її оцінками, протягом останніх 15 років, кожна десята жінка вже стикалася з різними формами кібернетичного насильства.

З усім тим, наразі законодавчі норми, які б чітко визначили цей феномен та окреслили форми і методи щодо протидії йому – відсутні. Однак це не свідчить про повну відсутність нормативних рамок піднятого питання. Зокрема в аналізованому Плані для вирішення проблем, пов'язаних із розповсюдженням кібернасильства та кіберзалякування над жінками та дівчатами, передбачаються наступні види протидії: 1) проведення контент-аналізу інтернет-ресурсів на предмет поширеності сексистських висловлювань та пропаганди насильства, кібербулінгу та висвітлення результатів аналізу; 2) проведення досліджень з питань кібернасильства стосовно жінок і чоловіків [7]. Однак, на нашу думку, таких заходів недостатньо. Тому ми погоджуємося із думкою професора Л. Сороки, яка зазначила, що необхідно підходити до вирішення зазначеної проблеми комплексно: розробити стандартизовані визначення, методології, показники та принципи моніторингу; інвестувати в якісні дослідження, які є ключовими для виявлення нових форм цифрового насильства; навчати навичкам виявлення та фіксації цифрового насильства і створити національну правову базу на підставі міжнародних принципів і стандартів [8].

Причому важливо розуміти, що оскільки цифрове середовище постійно розвивається, – нові технології неодмінно породять нові та різноманітні прояви насильства. Тобто думка, що віртуальне явище є менш впливовим і шкідливим для своїх жертв – хибна. Насправді цифровий (онлайн) і фізичний (офлайн) простори все більше і більше інтегруються та сприймаються як єдина та переплетена реальність. Як зазначено в дослідженні, проведеному на замовлення Комітету FEMM Європейського парламенту, цифрове – гендерно-зумовлене насильство часто відображає (або є попередником) форми жорстокого поведіння та віктимізації у фізичному світі, які здійсню-

ються та/або посилюються за допомогою цифрових засобів [10]. Крім фізичної і психічної шкоди, кібернасильство матиме й економічні негативні наслідки. Зокрема за підрахунками Європейської парламентської дослідницької служби: кількісна оцінка вартості гендерно-зумовленого кібернасильства складає від 49,0 до 89,3 млрд євро [11, с. 6].

Отже, нами висунуто гіпотезу, що для подолання зазначеного негативного явища знадобляться довготривалі дослідження, які вивчатимуть вплив як індивідуальних характеристик, так і групових процесів на кібернасильство, а також те, як вони з часом будуть взаємодіяти між собою. Наприклад, якщо особа буде залучена до участі у кібернасильстві цілком ймовірно, що з часом стане очевидною її індивідуальна схильність до насильства загалом (причому незалежно від використання такою особою соціальних мереж). Таким чином, розробка ефективних стратегій запобігання та втручання в кібернасильство вимагає узгоджених дій усіх зацікавлених акторів у довгостроковій перспективі. Вони повинні включати вимірювання кібернасильства як обов'язкового компонента при використанні соціальних мереж.

Висновки. У контексті допомоги та захисту жінкам і дівчатам, що постраждали від насильства під час збройних конфліктів, чинне законодавство (враховуючи міжнародні документи, які регулюють права та гарантії захисту цієї цільової групи, а також забезпечують їх безпеку, запобігають вчиненню фізичних чи психологічних посягань щодо них тощо) повинно враховувати наступні аспекти: 1) нульова толерантність до будь-яких проявів насильства, з особливою неприпустимістю його застосування щодо жінок і дівчат; 2) наявність спеціалізованих положень, що визначають інтеграційну систему допомоги та захисту жертв цього суспільно-небезпечного явища, а також правові й організаційні засади діяльності спеціальних служб, центрів підтримки, особливості надання лікарсько-психологічної допомоги для жінок і дівчат; 3) безпека жертв має базуватись на забороні психологічного, фізичного та сексуального насильства, невідворотності притягнення винних до відповідальності і наданні права на компенсацію; 4) практична дієвість принципу гендерної рівності, про що має свідчити відсут-

ність дискримінації над жінками та дівчатами, їхня активна участь у прийнятті рішень та вирішенні конфліктів; 5) допомога та захист прав жінок та дівчат в контексті збройних конфліктів є відмінною від мирного часу, а будь-які прояви насильства – є актом агресії щодо всього народу, адже попри індивідуалізованість, його наслідки можуть впливати на невизначене коло осіб.

Отже, Україні конче необхідним є законодавство, що безальтернативно забороняє

будь-які прояви насильства, зокрема відповідні норми мають чітко диференціювати його види, встановлювати міру відповідальності за його вчинення, наділяти жертв відповідними правами (у тому числі – на компенсації) та передбачати чіткі механізми та процедури їхнього захисту, а особливо – під час збройних конфліктів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сексуальне та гендерно-зумовлене насильство під час збройного конфлікту. ОБСЄ, 2023. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/8/535677.pdf>
2. Дроздов О. Про проблеми сексуального та гендерного насильства в умовах збройного конфлікту. Судово-юридична газета від 24 серпня 2022. URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/247519-pro-problemi-seksualnogo-ta-gendernogo-nasilstva-v-umovakh-zbroynogo-konfliktu>
3. Truth and Reconciliation Commission, South Africa. Britannica, 2023. URL: <https://www.britannica.com/topic/Truth-and-Reconciliation-Commission-South-Africa>
4. Truth and Reconciliation Commission of Canada. National Centre for Truth and Reconciliation, 2023. URL: <https://nctr.ca/about/history-of-the-trc/truth-and-reconciliation-commission-of-canada/>
5. What We Have Learned: Principles of Truth and Reconciliation. The Truth and Reconciliation Commission of Canada, 2015. URL: https://ehprnh2mwo3.exactdn.com/wp-content/uploads/2021/01/Principles_English_Web.pdf
6. Стешко А. Чому постраждалим від сексуального насилля окупантів варто заговорити. LB.ua, 2023. URL: https://lb.ua/society/2023/09/07/573590_chomu_postrazhdalim_vid_seksualnogo.html
7. Державна стратегія забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2022 р. № 752-р. Верховна Рада України: офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2022-%D1%80#Text>
8. Сорока Л. Цифрове насильство щодо жінок і дівчат. Гендерна політика в умовах воєнного стану: правовий вимір : збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції 15 червня 2023 р. Науково-дослідний інститут публічного права. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. С. 175–178.
9. Cyber violence against women. European Institute for Gender Equality, 2023. URL: https://eige.europa.eu/gender-based-violence/cyber-violence-against-women?language_content_entity=en
10. Cyber Violence against Women and Girls Key Terms and Concepts. European Institute for Gender Equality, 2023. URL: https://eige.europa.eu/sites/default/files/cyber_violence_against_women_and_girls_key_terms_and_concepts.pdf
11. Combating gender-based violence: Cyber violence. European Parliamentary Research Service, 2021. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/662621/EPRS_STU\(2021\)662621_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/662621/EPRS_STU(2021)662621_EN.pdf)